

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

(əvvəli ötən sayımızda)

Sultan Vahidəddinin Səltənət illəri

Sultan Vahidəddin Milli Məclisdə keçirilən andiçmə mərasimindən sonra Tələt Paşa hökumətini vəzifəsində saxlayaraq sarayda bir qarargah qurdu və davam edən Birinci Dünya müharibəsini buradan izləməyə başladı. İlk rəsmi açıqlaması isə müharibənin səbəb olubluğunu qıtlıq və bahalığa qarşı gördüyü tədbirlər haqqında oldu. Müharibə cəbhələrinin açılmadığı bölgələrdə elan olunmuş hərbi vəziyyəti aradan qaldırdı və bununla da əhəlinin rəğbətini qazandı. Ancaq müharibənin gedişi Osmanlının əleyhinə idi. Fələstin və Suriya əldən çıxmış, Anadolu torpaqları təhlükə altına düşmüşdü. Padşahın fəxri yaveri olan Mustafa Kamal Paşa sultana yol verdiyi teleqramda sülhdən başqa bir çarə qalmadığını bildirmişdi (7 oktyabr).

Sultan Vahidəddin İttihadçı hökuməti istehfaya göndərdi və Əhməd Tofiq Paşa rəhbərliyində yeni bir hökumət kabinetini qurmağı əmr etdi. Məclisin yeni sessiyasının açılışında çıxış edən Sultan Vahidəddin Vilson prinsiplərinin sülh üçün tək yolu olduğunu, ordunun cəsarətlə başladığı bu vəzifəni şərəflə tamamlamaq istədiyini bildirdi. Bu əsnada sultana teleqraf yollayan Mustafa Kamal Paşa yeni qurulacaq hökumət kabinetinin rəhbərliyinin Əhməd İzzət Paşaya verilməsini və özünün də Hərbi nazir olmasını təklif etdi. Bu təklifi qəbul edən Sultan Vahidəddin 14 oktyabr 1918-ci ildə bu vəzifəni yavərlerinden Əhməd İzzət Paşaya verdi. Hərbi nazir olan Əhməd İzzət Paşa, yeni qurduğu hökumət kabinetinə Mustafa Kamal Paşanın tərəfdarlarından Rauf Orbay və Fəthi Okyanı da əlavə etdi. Sultan Vahidəddin gedən sülh danışıqlarının rəhbərliyinə bacısı Mediha Sultanın eri Fərid Paşanı gətirmək istəyirdi. Sədrəzəm buna etiraz etdi və Bahriyyə naziri Rauf bəy rəhbərliyindəki türk heyəti Mudros sülhünü imzaladı (30 oktyabr).

Səltənətinin dördüncü ayı tamamlanmış çətin vəziyyətə düşən Sultan Vahidəddin vaxt qazanmağa çalışdı. Dövlətin düşüklüyü vəziyyətdən çıxmaq üçün İngiltərə və Fransa yönli siyasət aparmağa qərar verdi. Müttəfiq dövlətlər isə müharibədə məğlub olanları cəzalandırmaq istəyirdi. Bu səbəblə Sultan Vahidəddin müttəfiq dövlətlərin gözləndiyi günahsızlığını sübut etmək üçün bütün hadisələri İttihadçıların boynuna yıxmağa çalışdı. İstanbulla gəlməyə hazırlaşan müttəfiq dövlətlərin heyətini qarşılamaq üçün yeni bir hökumət qurmağa qərar verdi. Belə ki, fəaliyyətdə olan Əhməd Tofiq Paşa hökuməti İttihad və Tərəqqi cəmiyyətinin öndə gələn üzvlərinin ölkədən gizlicə qaçmasına (2-3 noyabr gecəsi) göz yummuş və bununla da, onlardan tərəf oluqlarını göstərmişdi. Sultan Vahidəddinin bu hökumət kabinetini ləğv etmək qərarının konstitusiyaya zidd oluqlarını bildirən Əhməd İzzət Paşa hökuməti isə ləğvi gözləmədən öz istəyi ilə istehfa verdi (8 noyabr).

Sultan Vahidəddin, yeni hökuməti qurmağı 73 yaşındakı qudası Əh-

məd Tofiq Paşaya (qızı Fatma Ülviyyə Sultan paşasının oğlu ilə evli idi) tapşırırdı. İkinci gün sonra isə 60 cəmidən ibarət müttəfiq dövlətlər donanması İstanbulla daxil oldu (13 noyabr). Tofiq Paşa hökumətinin məclisdə təsdiqlənməsindən sonra mətbuat açıqlaması verən Sultan Vahidəddin müharibə əsnasında baş verənlərin təqsirkarının xalq deyil, İttihad və Tərəqqi hökuməti olduğunu və İngiltərə ilə dostluğun davamı üçün əlindən gələni edəcəyini bildirdi. Yenəcə qurulan hökumətdən isə İttihadçıların mühakimə edilməsi üçün dərhal fəvqəladə bir məhkəmə qurulmasını istədi.

Məclis-i Məbusan isə fəvqəladə məhkəmənin çağırılması hüququnun konstitusiyaya görə özlərinə aid oldu-

münasibətini öyrənməyə çalışdı. Dıyabakırın keçmiş valisi Rəşid bəy habsdən qaçması (25 yanvar) ingilislərin təzyiqlərinin artmasına səbəb oldu. Daha öncə Daxili işlər naziri İzzət bəy tərəfindən ingilislərə adı verilən 60 nəfərin 30-u habs edilmişdi. İngilislər bunlardan 23-nün onlara təslim edilməsini tələb edirdi. Hökumət isə bu təklifi qəbul etmədi.

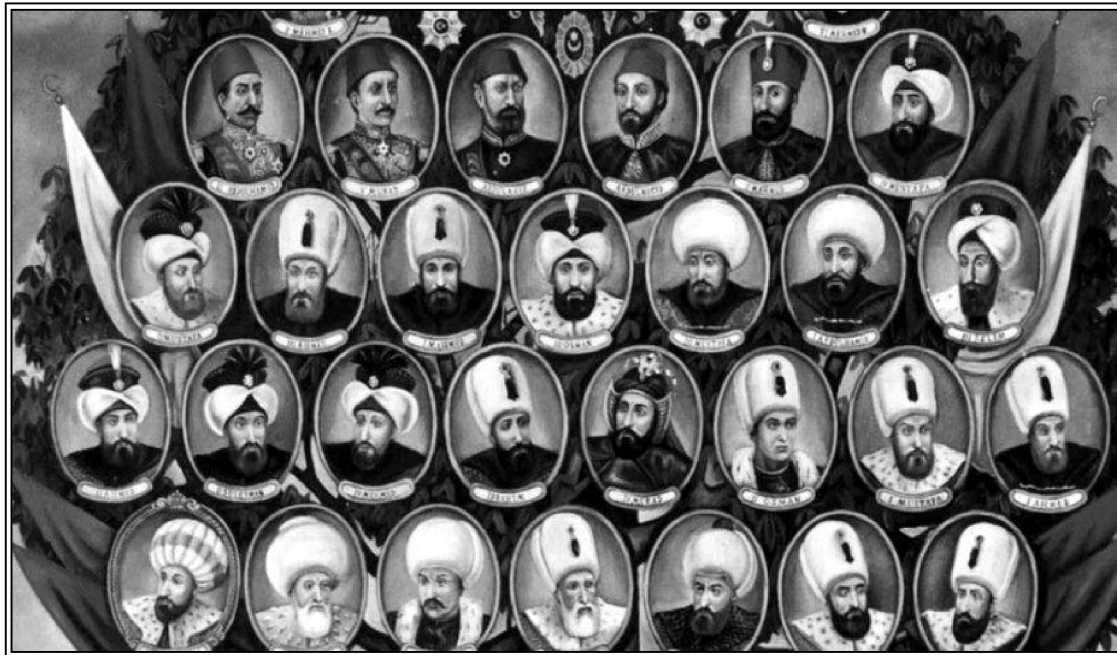
Bu əsnada İstanbulla gələn fransız generalı d'Esperey, sultanın və hökumətin prosesləri uzatmasından bezərək topladığı əsgərləri ilə saraya gələcəyini və istədiklərini alacaqlarını söyləyərək sarayı təhdid etdi. Sədrəzəmi fransız səfirliyinə çağırıldı. Fransızlar adını verdikləri 36 nəfərin habs edilməsini istədilər. Müttəfiq dövlətləri ilə 3 aydır razılığa gələ bilməyən hökumətə etirazını bildirən

da 9-cu Ordu müfəttişliyinə təyin edildi (30 aprel). Sultan Vahidəddin İzmirin işğalından sonra istehfa verən Fərid Paşa rəhbərliyində ikinci hökumət kabinetini qurdu (19 may). Yeni qurulan hökumət habs olunan 23 milliyətçini azadlığa buraxdı və məhkəmə prosesini isə təxirə saldı. Sultanın sarayda çağırıldığı səltənət şurasında (26 may) artıq ölkənin yadellilərdən azad edilməsi qərara alındı. Bundan narahat olan müttəfiq dövlətlər habs olunan 67 siyasi məhbusu Malta adasına sürgün etdi (27 may). Nəhayət, müttəfiqlərin hökuməti Paris konfransına dəvət etməsi nəticəsində münasibətlər yaxşılaşdı və İttihadçıların həbsi davam etdi.

Yunan işğalına qarşı toplanan siyasi cəmiyyətlərin başladığı silahlı mübarizə getdikcə güclənmişdi. İngi-

nilərin yaşadığı yerlərdə islahat keçiriləcək" müddəası yer almışdı. Rusiya, İngiltərə və Almaniyaya Osmanlı İmperiyasını parçalamaq planları qurmuşdular. 1878-ci ildə Berlin sazişinin imzalanması ilə ermənilərə islahat aparmaq üçün Van şəhərində Qara Xaç Cəmiyyəti quruldu. Osmanlı İmperiyasında heç bir erməni vilayəti olmadığı üçün bu layihələr uğursuzluqla nəticələndi. İngilislərin ideya bəlalığı və Rus mənafəqılığı ilə 1878-ci ildə ölmüş sayılan qaracılara bənzər xalq tarix səhnəsinə çıxdı. "Hnçak" 1881-ci ildə Cenevrədə, "Daşnaksütyun" isə 1889-cu ildə Tbilisidə yaradılmışdı. Onlar Osmanlı bankına basqın etdilər, Sultan II Əbdülhəmidə qətlə yetirməyə çalışdılar. Osmanlı tərəfdarı olanları, erməniləri dəstəkləməyənləri və dövlət adamlarını öldürdü-

400 çadıyla qurulan Dünya Dövləti-Osmanlı İmperatorluğu

ğunu iddia edərək hadisəyə etirazını bildirdi. Sultan Vahidəddin isə bu çətin vəziyyətdən çıxmaq üçün dövlətin tək əldən idarə edilməli olduğunu anladı və konstitusiyanın ona verdiyi hüquqla Məclis-i Məbusanı ləğv etdi (21 dekabr). Yene konstitusiyaya görə, növbəti 4 ayda keçirilməli olan seçimləri ölkənin işğal altında olması bəhanəsi ilə təxirə saldı. Onun müttəfiyyətə yönəlməsində, əlbəttə ki, xarici faktorla-

Sultan Vahidəddinin sərt üstubundan narahat olan Tofiq Paşa istehfa verdi və Fərid Paşa sədarətə gətirildi (4 mart).

Yeni hökumətə keçmiş sədrəzəmlərdən Səid Həlim Paşa da daxil olmaqla İttihad və Tərəqqi cəmiyyətinin öndə gələnlərini habs etdirdi. Yozqatın Boğazlıyan bölgəsinin qubernatoru olan Mehmed Kamal bəy mühakiməsi dərhal nəticələndi

lisler bu milliyətçi hərəkatın arxasında İttihadçıların olduğunu iddia edərək sultana təzyiq edir və Mustafa Kamal Paşanın geri çağırılmasını tələb edirdi. Bu əsnada sultanın yaşadığı Yıldız sarayında böyük bir yanğın çıxdı (8 iyun). Bütün əşyaları yanan və son anda xilas olan Sultan Vahidəddin "Millətimin ocağı yanıb, mən onu düşünürəm. Mənim evim yanmış, nə önəmi var?" dedi.

Rusiya, İngiltərə və Almaniyaya Osmanlı İmperiyasını parçalamaq planları qurmuşdular. 1878-ci ildə Berlin sazişinin imzalanması ilə ermənilərə islahat aparmaq üçün Van şəhərində Qara Xaç Cəmiyyəti quruldu. Osmanlı İmperiyasında heç bir erməni vilayəti olmadığı üçün bu layihələr uğursuzluqla nəticələndi. İngilislərin ideya bəbalığı və Rus mənafəqılığı ilə 1878-ci ildə ölmüş sayılan qaracılara bənzər xalq tarix səhnəsinə çıxdı. "Hnçak" 1881-ci ildə Cenevrədə, "Daşnaksütyun" isə 1889-cu ildə Tbilisidə yaradılmışdı. Onlar Osmanlı bankına basqın etdilər, Sultan II Əbdülhəmidə qətlə yetirməyə çalışdılar. Osmanlı tərəfdarı olanları, erməniləri dəstəkləməyənləri və dövlət adamlarını öldürdülər. Sultan II Əbdülhəmidin cümə namazından sonra şeyxülislamla bir dəqiqə görünməsi ona sui-qəsdən qaçmağa kömək etdi

rın da təsiri vardı. Keçmiş müttəfiqlərindən Bolqar çarı oğlu III Borisin (1918-1943) lehinə taxtdan çəkilməsi. Alman imperatoru II Vilhelm (1888-1918) taxtdan çəkilməsi və respublika elan edilmişdi. Avstriya-Macaristan imperatoru I Frans İosif (1867-1916) də taxtdan çəkildiyi üçün Avstriya və Macarıstan respublikaları yaranmışdı. Sultan Vahidəddinin qorxusu isə İstanbuldan əldən çıxması, xilafət və səltənətin aradan qaldırılması idi.

Sultan VI Mehmed Vahidəddin hökumətin içində olan İttihadpərəst üzvlərin uzaqlaşdırılması üçün Tofiq Paşa rəhbərliyində ikinci hökumət kabinetini qurdu (13 yanvar). İkinci Tofiq Paşa hökuməti sultana yaxın şəxslərdən ibarət idi. Sultan Vahidəddin kütəlvə həbslərə başlamadan öncə Fərid Paşa vasitəsi ilə ingilislərin prosesə

və edam cəzası şeyxülislamın fətvası ilə sultanın imzasıyla təsdiqləndi. Bayezid meydanında edam olunan və milli şəhid elan edilən Mehmed Kamal bəy cənazəsinin universitet tələbələrini əlləri üzərində bayrağa bükülü olaraq daşınması müttəfiq dövlətlərini narazı saldı. Paris konfransına təmsilçi göndərmə istəyi və sultanın məsələni müzakirə etmək üçün tələb etdiyi məsul şəxslərə görüş baş tutmadı. Müttəfiq dövlətlər hökumətin bütün işlərinə qarışırdı. Digər yandan sultan, Anadolu və Rumeliyə şahzadələrin rəhbərliyi ilə göndərdiyi nəsihət heyətləri ilə xalqı sakitləşdirməyə çalışırdı.

Müttəfiq dövlətləri ictimai asayişin təmin edilməsi üçün Osmanlı zabitlərinin Anadoludakı birliklərə qoşulmasına icazə verdi. Mustafa Kamal Paşa

Saxta Soyqırım yalanı

1812-ci ildən başlayaraq ABŞ, İngiltərə, Almaniyaya, Fransa, Rusiyaya, Avstriyaya və İtaliyaya Osmanlı İmperatorluğu torpaqlarında missionerlik məktəbləri açmışdılar. Təbii ki, onlara rəhbərliyi isə ABŞ edirdi. Hətta 1845-ci ildə gələn Amerika missionerləri məktəblər açmağa başladılar və burada yalnız qeyri-müsəlmanlar qeydiyyatdan keçdilər. Əsrin sonlarında yalnız Almaniyaya, İngiltərəyə, Fransa və ABŞ tərəfindən qurulan məktəblərin sayı 1244 idi və bunlardan 625-i ABŞ-a məxsus idi. Bu məktəblərdə milliyətçilik fikri yalnız Osmanlı İmperiyasındakı xristianların beyninə yeridilirdi. 1877-1878-ci illərdə Osmanlı-Rusiya müharibələri zamanı imzalanan San-Stefano (Yaşilköy) sülh müqaviləsinin 61-ci maddəsində "ermə-

ni Səltənətinin dördüncü ayı tamamlanmış çətin vəziyyətə düşən Sultan Vahidəddin vaxt qazanmağa çalışdı. Dövlətin düşüklüyü vəziyyətdən çıxmaq üçün İngiltərə və Fransa yönli siyasət aparmağa qərar verdi. Müttəfiq dövlətlər isə müharibədə məğlub olanları cəzalandırmaq istəyirdi. Bu səbəblə Sultan Vahidəddin müttəfiq dövlətlərin gözləndiyi günahsızlığını sübut etmək üçün bütün hadisələri İttihadçıların boynuna yıxmağa çalışdı. İstanbulla gəlməyə hazırlaşan müttəfiq dövlətlərin heyətini qarşılamaq üçün yeni bir hökumət qurmağa qərar verdi. Belə ki, fəaliyyətdə olan Əhməd Tofiq Paşa hökuməti İttihad və Tərəqqi cəmiyyətinin öndə gələn üzvlərinin ölkədən gizlicə qaçmasına (2-3 noyabr gecəsi) göz yummuş və bununla da, onlardan tərəf oluqlarını göstərmişdi. Sultan Vahidəddinin bu hökumət kabinetini ləğv etmək qərarının konstitusiyaya zidd oluqlarını bildirən Əhməd İzzət Paşa hökuməti isə ləğvi gözləmədən öz istəyi ilə istehfa verdi (8 noyabr).

1918-ci il fərmanından sonra hazırlanmış sənəddə Osmanlı torpaqlarında 644 min 900 erməninin yaşadığı göstərilir. Kastamonu və İstanbuldakı ermənilər sürgün edilmədi, olduğu kimi qaldılar. Etnik bir qrupun məhv edilməsindən isə söhbət gəlməz.

O zaman geri qayıtmayıb Amerikaya köçən 218 min erməni var idi. 1923-cü ildə Amerika və Türkiyə arasında imzalanan müqavilə ilə Amerikadakı ermənilərə 1 milyard 300 milyon dollar təminat verilmişdi. Terrorçuların deportasiya qərar vaxtında verilmiş düzgün qərar idi.

(ardı var)